

KÂBE

Yrd.Doç.Dr.Yılmaz CAN

Bu makalemizde İslam'ın en kutsal mabedi Kâbe'yi fizikî bakımdan tanıtmaya çalışacağız. Bunu yaparken, konunun genişliğini dikkate alarak, bu kutsal yapının Osmanlılar'ın eline geçişinden sonraki dönemini incelememiz dışında tutacağız.

Binlerce yıllık bir geçmişe sahip bu yapı ilk inşasından bu tarafa pek çok kere yenilenmiş ve tamir edilmiştir. İslam öncesi döneme âit Kâbe'den günümüze Hacerü'l-Esved denilen kutsal taş hariç hemen hemen hiçbir şey intikâl etmemiştir. Bugünkü yapı, büyük ölçüde İslam'ın ilk yıllarına ait olup, zaman içinde bazı ufak onarımlar görmüştür.

Kâbe ile ilgili bilgilerimiz tamamen dinî ve tarihî kaynaklarla, seyahatlerin tespitlerine dayanmaktadır. Bugüne kadar yapının geçmişiyile ilgili hiçbir arkeolojik tespit ve inceleme yapılmamıştır. Kanaatimizce Kâbe'ye yüklenen aşırı kudsiyet ve duyulan büyük saygı, yapıyı âdeta dokunulmaz kılmıştır. Ayrıca bunun yanında, Sanat Tarihi ve Arkeolojinin İslam dünyasında yeni yeni gelişen bir bilim dalı olması ve müslümanların yanlış yorumlar sebebiyle, sanatın pek çok koluna karşı duydukları ilgisizlik hatta tepkinin de bu sonuçta etkili olduğunu sanıyoruz.

Bu kutsal yapı, İslam kültür ve tarihinde oldukça fazla yer işgal etmiştir. İslam tarihi, kültürü ve medeniyetiyle ilgili pek çok kaynakta Kâbe ile ilgili bilgiye rastlamak mümkündür. Kâbe'den sözedeki tarihî kaynakların en eskileri M. VIII. asırdan öteye geçmemektedir. Oysa Kâbe'nin tarihi Milat'tan binlerce yıl önceye uzanmaktadır. Dolayısıyla tarihi kaynaklarda yer alan Kâbe ile ilgili bilgilerden önemli bir kısmı, kaleme alındıkları tarihten yüzlerce hatta binlerce yıl önceki olayları anlatan, nesilden nesile sözlü olarak nakledilmiş söylentilerden, inanışlardan ibaret kalmaktadır. Bu haberleri doğrulamak veya reddetmek oldukça güçtür. Bu rivayetler içinde

çelişkilere ya da dünyanın gerçeklerine ters düşen harikulâde, mucizevî olayları nakleden haberlere rastlamak mümkündür¹. Biz incelememiz sırasında bu haberlerden yararlanırken, nakledilen olayın, haber olarak yazıya geçirildiği tarihe olan yakınlığını, haberin doğruluğunu güçlendiren bir kriter olarak kabul ettik. Haberler arası çelişkilere işaret edip, kendimizi güçlü bulmadığımız noktalarda yorum yapmaktan kaçındık. Kaynaklarda nakledilen haberleri birbirini tamamlayan bir sentez içinde sunmaya çalıştık. Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Kâbe'nin geçirdiği inşa ve tezyin faaliyetlerinden söz ederken, ikinci bölümde, Kâbe ile ilgili bazı unsurları daha yakından tanımaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise, incelediğimiz dönem içinde Kâbe'yi ziyaret eden bazı seyyahların tespitlerine yer verdik.

Lügat ve tarih kitaplarından anlaşıldığına göre, Kâbe sözcüğü binanın şekliyle ilgilidir. Bu sözcük küp şeklindeki yapı ve cisimlere verilen genel bir isimdir. Kâbe, şeklinden dolayı bu isimle anılmıştır². Kâbe'nin başka isimleri de vardır³ fakat bu isimlerden hiçbirisi Kâbe ismi kadar meşhur değildir.

I. KÂBE'NİN GEÇİRDİĞİ İNŞA FAALİYETLERİ

A) Kâbe'nin İlk İnşası

İslam tarih kitaplarında nakledilen haberlere göre, Kâbe yer yüzü yaratılmadan önce mevcuttur. Hatta yeryüzünün yaratılması Kâbe'den başlayarak gerçekleştirilmiştir⁴. Ezraki Kâbe'nin ilk prototipinin Allah tarafından Arş'ın altında kurulduğunu, sonra Allah'ın emriyle, meleklerin bu mabedin benzerini onun tam hizasında yeryüzünde inşa ettiklerini belirtmektedir⁵. Meleklerden sonra Kâbe, Hz. Adem tarafından inşa edilmiş, Hz. Adem'den sonra da evladı tarafından yenilenmiştir⁶. Görüldüğü gibi, tarihçilerin naklettikleri haberlere göre Kâbe'nin tarihi Dünya'dan eskidir.

İslamiyet'in kutsal kitabı Kur'an'da ve İslam Peygamberi Hz. Mu-

1. İbn İshak, Muhammed/b İshak Siyer (Çev. S. Özel) İst. 1988, s.159; Ezraki, Ebu l-Velid Muhammed, Kâbe ve Mekke Tarihi, (çev. Y.V. Yavuz), İst. 1980, s.27, 29-31, 42-43, 158 İbn Hişam, Abdülmelik b. Hişam, Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi (çev. H. Ege) İst. 1985 C. I, s.27; Yakubi, Ahmed b. Ebu Yakub, Tarihü'l-Yakubi, Beyrut 1960, C. II, s.19, Taberi, Muhammed b. Cerir, Tarihü'l-Ümem ve'l-Mulûk, Beyrut 1987, C. I, s.152-156

2. Ezraki, a. g. e., s.21; İbn Manzur, Lisanü'l-Arab, Beyrut 1970, C. III, s.266

3. Ezraki, a. g. e., s.21-22

4. İbn İshak, a. g. e., s.148; Ezraki, a. g. e., s.27

5. Ezraki, a. g. e., s.30

6. İbn İshak, a. g. e., s.32-41

hammed'in sözleri arasında da Kâbe'nin inşasıyla ilgili bazı bilgilere rastlamak mümkündür. Bu bilgiler, yukarıda sözünü ettiğimiz rivayetlerin aksine, Kâbe'nin ilk olarak Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından inşa edildiğine işaret etmektedirler. Meselâ, Kâbe ile ilgili olarak Kur'an'da geçen birkaç ayette şöyle denilmektedir. "Doğrusu insanlar için konulan ilk mebed şüphesiz ki, Mekke de bulunan çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet olan beyttir"⁷. "Ey Resûlüm hatırla o zamanı ki, biz Kâbe'nin yerini İbrahim'e beyan etmiştik"⁸. "Ve o zaman İbrahim ile İsmail Kâbe'nin temellerini yükselttiler"⁹. İslam Peygamberi Hz. Muhammed'den nakledilen bir hadiste de, yeryüzünde bina edilen ilk mabedin Kâbe olduğu ve Kâbe'nin Kûdüs'teki Süleyman Mabedi'nden 40 yıl önce inşa edildiği belirtilmektedir¹⁰. Bize göre de, Kâbe ilk olarak Hz. İbrahim ile oğlu İsmail tarafından inşa edilmiş olmalıdır¹¹. Kâbe'nin inşasını Hz. Adem'e hatta Adem'den de öteye götüren haberleri, Kâbe'ye duyulan aşırı sevginin, ona atfedilen büyük kudsiyetin hatta belki de bir ölçüde müslümanların kendi mabedini başkalarının mabedine karşı üstün ve önce kılma çabasının bir neticesi olarak görmek mümkündür.

Kur'an ile hadis ve tarih kitaplarından anlaşıldığına göre, Kâbe Allah'ın emri üzerine insanların haccetmeleri yani tavaf etmeleri için bina edilmiştir. Yerini de İbrahim Peygambere Allah göstermiştir¹². Kaynaklarda geçen kimi rivayetlere göre, Kâbe'nin inşası ile Mekke'nin inşası eş zamanlıdır. Yani Mekke'nin kuruluşu Kâbe'nin inşasıyla başlamıştır. Tarihi kaynaklarda Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşası ile ilgili şöyle bir haber nakledilmektedir: "Hz. İbrahim karası Sara'nın geçimsizliği, hissi rakabeti sonucu diğer ikinci karısı Hacer ile ondan doğma çocuk yaştaki İsmail'i alıp Mekke'ye gelir. Bu sırada Mekke gayri meskun bir yerdir. İbrahim, anne ile oğlunu bir kırba su ve bir miktar hurma azıkla Kâbe'nin bulunduğu yere bırakıp gider. Kendisine, bu davranışının sebebini soran karısına, bu işin Allah'ın emri olduğunu söyler. Hz. İbrahim zaman zaman gelip Hacer ile oğlunu ziyaret etmektedir. Yine böyle bir gelişinde 30 yaşlarına basmış oğluna, Allah'ın kendisine bir beyt,

7. Al-i İmran, (3), 96

8. Hacc (22), 26

9. Bakara (2), 127

10. Zebidi, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed, Sahih-i Buhari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi (çev. A. Naim-K. Miras), Ank. 1980, C. VI, s.21

11. Aynı kanaati paylaşılanlar için bak. Zebidi, a. g. e., C. VI, s.13; S. Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İst. 1989, C. II, s.82

12. Hacc (22), 26-27; Taberi, a. g. e., C. I, s.152-156

mabed yapmasını emrettiğini söyler ve oğlundan, inşa faaliyetinde kendisine yardımcı olmasını ister¹³. İbn Haldun'un ifadesine göre, bu sırada İsmail, annesi ve kendisi için bir ev yapmıştır. Evinin etrafını taş ve topraktan oluşan bir duvarla kuşatmak suretiyle teşkil ettiği avluyu da koyunları için ağıl olarak kullanmaktadır. İşte Hz. İbrahim ile oğlu İsmail Kâbe'yi bu ağıl olarak kullanılan avluya bina etmişlerdir¹⁴.

Hız. İbrahim Kâbe'yi biraz yüksekçe bir mevki üzerinde kurmuştur¹⁵. İnşaatta Mekke'yi çevreleyen dağlardan getirilmiş taşlar kullanılmıştır. İnşa işini İbrahim yürütmüş, oğlu da ona taş taşımıştır. Binarın duvarları biraz yükselince, İbrahim inşaata devam edebilmek için ayağının altına iskele görevi görecek bir taş almış ve inşaatı böylece tamamlamıştır¹⁶. Hz. İbrahim'in ayağının altına aldığı bu taş daha sonra Makam-ı İbrahim¹⁷ diye anılmış ve kutsanmıştır.

Hız. İbrahim'in inşa ettiği Kâbe'nin duvarları üst üste konmuş blok taşlarla örülmüştür¹⁸. Şekil olarak kübü andırmaktadır. Boyutları konusunda birbirine yakın ölçüler verilmektedir. Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre, İbrahim'in yaptığı Kâbe yaklaşık 20x30 zira¹⁹ ebatlarında, 7 veya daha kuvvetli bir ihtimalle 9 zira yüksekliğinde bir yapıdır²⁰. Binarın eşiksiz, yer seviyesinde bir kapısı vardır. Ancak kapı, içeriye giriş imkânı veren bir

13. Zebidi, a. g. e., C. VI, s.15-17; Mesudi, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin, Murûcu'z-Zeheb, Mısır 1964, C. II, s.49; E. Sabri, Miratü'l-Harameyn, İst. 1301, C. I, s.886

14. İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, Mukaddime, (çev. S. Uludağ), İst. 1983, C. II, s.243

15. Zebidi, a. g. e., C. VI, s.17

16. Ezraki, a. g. e., s.51-52; Taberi, a. g. e., C. I, s.156; İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İslam Tarihi (çev. A. Özyayın-A. Ağrakça ve Diğerleri), İst. 1985, C. I, s.101

17. Makam-ı İbrahim, İbrahim'in ayağını başlığı yer anlamına gelmektedir.

18. Ezraki, a. g. e., s.51-52

19. 1 zira, yaklaşık 50 cm.'lik bir uzunluğu ifade etmektedir.

20. Kaynaklarda Hz. İbrahim'in inşa ettiği Kâbe'nin boyutları konusunda verilen rakamlar birbirine yakın olmakla birlikte, bu rakamlar arasında bazı ufak farklılıklar söz konusudur. Ezraki Kâbe'nin boyutları konusunda iki farklı haber nakletmektedir. Bunlardan birine göre, Kâbe'nin boyutları Hacerü'l-Esved köşesinden Irak köşesine 32, Irak köşesinden Şam veya garb köşesine 22, Şam köşesinden Yemen köşesine 31, Yemen köşesinden Hacerü'l-Esved köşesine ise 20 ziradır. Diğer habere göre ise bu ölçüler aynı sırayla 30, 20, 30, 20 ziradır. Ezraki Kâbe'nin duvar yüksekliğini de 9 zira olarak vermektedir. (bak. Ezraki, a. g. e., s.52-53, 277). Mesudi'ye göre ise Kâbe 30 zira uzunluğunda ve 22 zira genişliğinde bir yapıdır. Duvarların yüksekliği de 7 zira genişliğinde bir yapıdır. Duvarların yüksekliği de 7 zira yapılmıştır. (bak. Mesudi, a. g. e., C. II, s.49), Yakut da Kâbe'nin ölçülerini yukarıda zikrettiğimiz sıraya göre 32, 32, 31 ve 20 zira olarak vermekte, duvar yüksekliğinin de 7 zira olduğunu zikretmektedir. (bak. Yakut, Şihabüddin Yakut b. Abdullah, Mücemül-Buldan, Beyrut 1957, C. IV, s.465)

boşluktan ibarettir. Üstü ise açıktır. Yani çatısı yoktur (bak. şek. 1)²¹. Bina'nın köşeleri muhtemelen yaklaşık olarak dört ana istikâmeti göstermektedir²². Yapının doğu köşesine, tavaf edenlere bir işaret olması için farklı renkte ve farklı özellikle bir taş yerleştirilmiştir ki, bu taş Hacerü'l-Esved ismiyle bilinmektedir²³. Müslümanlar nezdinde oldukça büyük bir kudsiyete sahip olan bu taş konusuna ileride geniş olarak değineceğiz. Ayrıca, Kâbe'nin içinde Kâbe'ye hediye edilen eşyaların saklandığı yaklaşık 2 m. kadar derinlikte bir çukur, bir kuyu kazılmıştır²⁴.

B) Hz. İbrahim'den Sonraki İnşa Faaliyetleri

Hz. İbrahim'den sonra Kâbe, zaman içinde sel ve yangın gibi çeşitli sebeplerle harap olmuş ve pek çok kez yenilenmiştir. Ancak, Kâbe'nin Hz. İbrahim'in inşasından İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in gençliğinde Kureyş tarafından gerçekleştirilen yeniden inşasına kadar, kaç kez ve kimler tarafından yenildiğini kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Rivayetlere göre, Kâbe Hz. İbrahim'den sonra sırasıyla Amalikalılar, Cürhümlüler ve Kusay b. Kilâb tarafından yeniden inşa edilmiştir²⁵. Amalikalılar'ın Kâbe'nin duvarlarını yükselttikleri, binanın iç ve dışını çeşitli nakışlarla tezyin ettikleri nakledilmektedir²⁶. Cürhümlüler'e gelince, onların Kâbe'yi bir sel tahribatı nedeniyle yeniledikleri, binayı Hz. İbrahim'in temelleri üzerinde kurdukları ve üstünü de Hz. İbrahim zamanında olduğu gibi açık bıraktıkları belirtilmektedir. Rivayete göre, Cürhümlüler ayrıca Kâbe'nin kapısını iki kanat halinde yapıp, kapıya bir de kilit takmışlardır²⁷. Burada hemen belirtelim ki, Kâbe'ye ilk defa kapı yaptıran kişi Yemen Meliki Esad el-Himyeri'dir. Ezraki'nin belirttiğine göre, bu zat, kapıya farîsî bir kilit de taktırmıştır²⁸. Kusay b. Kilâb ise, yaklaşık Hicret'ten iki asır önce,

21. Belazuri, Ahmed b. Yahya, Fütuhu'l-Buldan (çev. M. Fayda), Ank. 1987, s.67; Ezraki, a. g. e., s.50-53; Yakut, a. g. e., C. IV, s.465

22. Hz. İbrahim'den sonra gerçekleştirilen yenileme faaliyetlerinde, hep Hz. İbrahim'in attığı temel ölçülerinin korunduğunu bildiren haberlerden hareketle bu kanaati edinmiş bulunuyoruz.

23. Ezraki, a. g. e., s.51; Taberi, a. g. e., C. I, s.153

24. Ezraki, a. g. e., s.53; Zebidi, a. g. e., C.VI, s.18; N. Çağatay, İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ank. 1982, s.127, E. Sabri Kâbe'nin içinde Hz. İbrahim'den beri Kâbe'ye hediye edilen eşyaların saklandığı bir çukurun bulunduğunu ancak Hz. İbrahim'in kazdığı "Ahsef" isimli çukurun bu olmadığını belirterek her iki çukurun da Kâbe'nin içinde yer aldığını kaydetmektedir (bak. E. Sabri, a. g. e., C. I, s. 462)

25. Ezraki, a. g. e., s.69-105; Zebidi, a. g. e., C. VI, s. 28-29; L. Ceatani, İslam Tarihi (çev. H. C. Yalçın), İst. 1924, C. I, s.221

26. Zebidi, a. g. e., C. VI, s.25

27. Ezraki, a. g. e., s. 75; Zebidi, a. g. e., C. VI, s.23

28. Ezraki, a. g. e., s.53

Kâbe'yi Cürhümlüler gibi, Hz. İbrahim'in temel ölçülerini bozmadan yenilemiş, eskinin aksine binanın üstünü düm (sedir) ağacı ve hurma dalları ile örtmüştür (bak. şek. 2)²⁹. Bu noktada bir hususa açıklık getirmek gerekmektedir. İleride belirteceğimiz gibi, Kâbe Kureyş tarafından yenilenmeden önce üstü açık çatısız bir yapıdır. Bu durumda iki ihtimâl söz konusudur. Ya Kusay zamanında yapılan bu çatı daha sonra yok olmuş veya kaldırılmış ya da Kusay zamanında Kâbe'nin üstü örtülmemiş olmalıdır. Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalib'in Cürhümlüler tarafından kapatılan Zenzem Kuyusunu kazarken iki altın ceylan heykeli ile kılıç ve zırhlar bulunduğu, kılıçları eritip Kâbe'ye kapı yaptırdığı, altın ceylanları eriterek de kapıyı süslettiği rivayet edilmektedir³⁰.

C) Kureyş'in İnşası

M. 607-608 yıllarında, İslam Peygamberi Hz. Muhammed 35 yaşlarında iken Kâbe Kureyş tarafından yeniden inşa edilmiştir. Kaynaklarda, Kureyş'in inşa faaliyetinin sebebi olarak, Kâbe'nin o sıralarda bir yangın ya da sel tahribatına maruz kalmış olması veya içinde bulunan mücevher ve değerli eşyaların saklandığı kuyunun soyulması gibi olaylar zikredilmektedir³¹.

Kureyş Kâbe'yi yeniden inşa kararı verdiği sırada, bir Bizans gemisi Kızıldeniz sahilinde karaya vurmuş ve tahrip olmuştur. Bu geminin tahtaları Kureyş tarafından satın alınıp Kâbe'nin inşasında kullanılmıştır. İbn İshak ve İbn Hişam'ın belirttiğine göre, Mekke'de bulunan kıptî bir marangoz bu yenileme işini yönetmiştir³². Ezraki ve İbn Sad'ın naklettiği bir başka habere göre ise, bu karaya vurmuş Bizans gemisinin kaptanı aynı zamanda iyi bir dülgerdir. Kureyş'in inşa faaliyetini Bâkûm veya Bâkom adlı bu zat yürütmüştür³³. E. Sabri ise inşaatı bu iki zatın birlikte yürüttüğünü kıptî marangozun bu işte Bâkom'a yardımcı olduğunu kaydetmektedir³⁴. Kâbe'nin

29. Ezraki, a. g. e., s.105; İbn Haldun, a. g. e., C. II, s.244; Maverdi, Ebu'l Hasan Ali, Ahkamu's-Sultaniyye (çev. A. Şafak), İst. 1976, s.179

30. Yakut, a. g. e., C. IV, s.466; Çağatay, a. g. e., s.93

31. İbn İshak, a. g. e., s.156; Ezraki, a. g. e., s.106; İbn Hişam, a. g. e., C. I, s.256; Yakubi, a. g. e., C. II s.19-20

32. İbn İshak, a. g. e., s.156; İbn Hişam, a. g. e., C. I s.257

33. Ezraki, a. g. e., 156; İbn Sad, Muhammed b. Sad, Tabakatü'l-Kübra, Beyrut tarihsiz, C. I, s. 145

34. Sabri, a. g. e., C. I, s.348, Cidde yakınlarında karaya vuran geminin bir kilisenin tamiri için sevk edildiği belirtilmektedir. Bu durumda gemi kaptanının aynı zamanda dülger olmasını anlamak kolaylaşmaktadır, (bak. Mesudi, a. g. e., C. II, s.278; Sabri, a. g. e., C. I, s.348).

dört duvarı kabileler arasında bölünmüş ve her kabile kendilerine bırakılan kısmı inşa etmiştir³⁵. İslam tarihçileri bu yenileme sırasında cereyan ettiği söylenen, pek çok efsanevî menkıbe nakletmektedirler³⁶.

İnşa sırasında Hacerü'l-Esved'in yerine konması, büyük bir şeref telakkî edildiğinden kabileler arasında sürtüşmeye sebep olmuş ve neticede taşın yerleştirilmesi, Kâbe'ye ilk olarak gelecek kişinin hakenliğine bırakılmıştır. Kâbe'ye ilk gelen kişi İslam Peygamberi Hz. Muhammed olmuştur. Hz. Muhammed taşı bir elbise ya da bez parçası üzerine koyarak, kenarlarından kabile reislerine tutturup kaldırtmış ve taşı kendi eliyle yerine koymuştur. Taşın yeri Kâbe'nin doğu köşesinde, yerden yaklaşık bir adam boyu yüksekliktedir³⁷.

Kureyş bu yenilemede Kâbe'nin planında önemli sayılabilecek değişiklikler yapmıştır (bak. şek. 4). Kuzey-batı duvarı Hz. İbrahim'in temellerinden 6-7 zira kadar içeriye çekilmiş, yâni Kâbe alan olarak daraltılmıştır. Dışarıda bırakılan kısım ise eski temelin dışından, sonradan Hâtım ismiyle anılacak yaklaşık iki zira yüksekliğinde kısmen dışı doğru kavisli alçak bir duvarla kuşatılmıştır. Hatım denilen bu duvar ile Kâbe'nin içeriye çekilen kuzey-batı duvarı arasında kalan, eski Kâbe'ye ait saha Hıcr ya da Hıcr-ı İsmail diye anılmaktadır³⁸. Rivayetlere göre bu sabaha Hz. İsmail ile annesinin kabri bulunmaktadır³⁹. M. Hamidullah Kureyş'in Hıcr sahasını yemin törenleri ile diğer büyük merasimler için kullandığını belirtmektedir⁴⁰. Kureyş'in bu daraltmaya niçin ihtiyaç duyduğu konusunda, kaynaklarda şöyle bir sebep nakledilmektedir. İnşaat için toplanan malzemenin bina için yetersiz olduğu görülünce Kureyş eldeki malzemenin yeterli olabilmesi için Kâbe'nin temellerini daraltmak konusunda fikir birliğine varmıştır⁴¹. Creswell, Kureyş'in Kâbe'nin alanında yaptığı bu daraltmadan söz etmeyip, verdiği plânda Kureyş'in yenilediği Kâbe'yi, Hz. İbrahim'in temel ölçülerinde göstermektedir⁴² (bak. şek. 3).

35. Ezraki, a. g. e., s.156; İbn Sad, a. g. e., C. I s.146; Yakubi, a. g. e., C. II, s.19

36. İbn İshak, a. g. e., s.157; Ezraki, a. g. e., s.157-158; Diyarbekiri, Hüseyin b. Muhammed, Tarihu'l-Hamis, Bulak 1302, C. I, s.115

37. Ezraki, a. g. e., s.159-160, 164; İbn Hişam, a. g. e., C. I, s.115; Sabri, a. g. e., C. I, s. 496

39. İbn İshak, a. g. e., s.159; Ezraki, a. g. e., s.195; Çağatay, a. g. e., s.127

40. M. Hamidullah, İslam Peygamberi, (çev. S. Tuğ), İst. 1980, C. I, s.75

41. Ezraki, a. g. e., s.158-159; Mesudi, a. g. e., C. III, s.92; Hamidullah, İslam Peygamberi, C. I, s.75

42. K. A. C. Creswell, Early Muslim Architecture I (Umayyads), Oxford 1969, s.1-2

Kureyş'in değişikliklerinden bir diğeri kapı eşiğinin yükseltilmesidir. Daha önce yer seviyesinde olan kapı eşiği yaklaşık bir adam boyu bir yüksekliğe çıkarılmıştır⁴³. Nakledilen haberlere göre, kapı, Kâbe'yi sel baskınından korumak ve Kâbe'ye giriş çıkışı zorlaştırarak kontrol altında tutmak için yükseltilmiştir⁴⁴. Hamidullah ise, Kureyş'in kapıyı yükseltmesinin asıl sebebinin, kapıyı tutan yani anahtarını elinde bulunduran zatın bir geçiş ücreti tahsil edebilmesine imkân sağlanması olduğunu belirtmektedir⁴⁵. Kapı kuzey-doğu duvarının doğu köşesine yakın bir yerdedir ve Ezraki'nin ifadesine göre tek kanattan oluşan kapı kilitlenip açılmaktadır⁴⁶.

Kureyş bu değişikliklere ek olarak, Kâbe'nin duvarlarının yüksekliğini artırarak 18 ziraya çıkarmış ve binanın üstünü ağaç direkler üzerine oturan ahşap bir çatıyla örtmüştür⁴⁷. Rivayetlere göre Kâbe'nin tavanını tutan direklerin sayısı altıdır⁴⁸. Bu direkler üçer üçer, iki sıra halinde dizilmişlerdir.

Kureyş ayrıca çatıda biriken suyun akıtılabilmesi için Kâbe'nin damına, Hatım duvarının bulunduğu tarafta bir oluk yaptırmıştır. Bu oluk daha sonra Emeviler devrinde altınla kaplanmış ve o tarihten sonra "Altın Oluk" diye anılmıştır⁴⁹. Kureyş'in Kâbe'ye bir diğer ilavesi, binanın içinden çatıya çıkmak için ahşaptan yapılmış merdivendir. Bu merdiven binanın batı köşesine yakın bir yerdedir⁵⁰. İnşaat bitince Kâbe Yemen malı bir kumaşla örtülmüştür⁵¹.

Kureyş Kâbe'yi bir sıra taş ve bir sıra ahşap olmak üzere almaşık duvar tekniğiyle inşa etmiştir. Creswell Araplar'ın bu tarzda bir duvar tekniğine yabancı olduklarını, oysa aynı tarihlerde Kuzey Habeşistan'da bu tekniğin yaygın olarak kullanıldığını belirterek Kureyş tarafından gerçekleştirilen bu duvar tarzını dış tesirlere bağlamaktadır. Bunu ileri sürerken, tarih boyunca iki bölge arasında görülen yoğun ilişkiye dikkat çekmektedir⁵². Duvarların

43. Belazuri, a. g. e., s.67; Ezraki, a. g. e., s.159; İbn Haldun, a. g. e., C. II, s.244, Ezraki'nin belirttiğine göre kapı yerden 4 zira 1 kanş yüksekliktedir (bak. Ezraki, a. g. e., s.160).

44. Belazuri, a. g. e., s.67; Ezraki, a. g. e., s.159-163; İbn Haldun, a. g. e., C. II, s.244

45. Hamidullah, İslam Peygamberi, C. I, s.75

46. Ezraki, a. g. e., s.160, 193

47. İbn İshak, a. g. e., s.170; Ezraki, a. g. e., s.160; İbn Hişam, a. g. e., C. I, s.256

48. Ezraki, a. g. e., s.161; Zebidi, a. g. e., Ç. VI, s.444; Diyarbekiri, a. g. e., C. I, s.116

49. Ezraki, a. g. e., s.160, 198-199

50. Ezraki, a. g. e., s.160

51. Ezraki, a. g. e., s.161; Mesudi, a. g. e., C. II, s. 279; Diyarbekiri, a. g. e., C. I, s. 116

52. Creswell, a. g. e., s.3-4

her biri 15 sıra ahşap ve 16 sıra taştan oluşmaktadır. Binarın tavanı, tavanı tutan direkler ve duvarların iç yüzü yıldızlarla süslenmiştir⁵³. Kâbe'nin içine ve dışına birtakım heykeller konmuş, duvar ve direkler üzerine boyalı resimler yapılmıştır. Meselâ Kâbe'nin içindeki kuyunun üzerinde Hubel adlı bir put bulunmaktadır. Ayrıca Kâbe'nin etrafına yerleştirilmiş 360 kadar puttan bahsedilmektedir. Tavanı tutan direklerin üzerine bazı peygamberlerin resimleri ile melek ve ağaç şekilleri nakşedilmiştir. Rivayetlere göre bu resimler arasında Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. İsa ve Hz. Meryem'in resimleri bulunmaktadır. Söz konusu bu resimler, İslamiyet'in Mekke'ye hakim olduğundan sonra Hz. Muhammed tarafından kaldırılmıştır⁵⁴. Ezraki, Kureys zamanında Kâbe'nin içinde ziynet eşyaları ve değerli malların saklandığı bir kasa ile Hz. İbrahim'in kurban olarak kestiği koçun iki boynuzunun da bulunduğunu haber vermektedir⁵⁵. Yakuti'nin naklettiği bir haberde de Emevî Halifesi Muaviye'nin Kâbe'yi buhur, zeytinyağlı kandiller ve başka unsurlarla donattığı belirtilmektedir⁵⁶.

D) Abdullah b. Zübeyr'in İnşası

H. 63/M. 682 yılında Emevî Halifesi Yezid b. Muaviye bir grup müslüman tarafından halife seçilen ve bir türlü hilafet iddiasından vazgeçmeyen Abdullah b. Zübeyr üzerine asker gönderir. Kâbe'ye sığınan Abdullah mancınıkla taşa tutulur. Kâbe bu kuşatma sırasında, atılan bir ateşle yanar ve kısmen tahrip olur. Yezid b. Muaviye'nin ölümüyle kuşatma sona erer ve Abdullah b. Zübeyr kurtulur. H. 64/M. 683 yılında Abdullah b. Zübeyr kısmen tahrip olmuş Kâbe'yi yenilemeye karar verir⁵⁷.

Abdullah b. Zübeyr Hz. Muhammed'in Kâbe ile ilgili bir sözünü gerekçe göstererek, Kâbe'yi Hz. İbrahim zamanında olduğu gibi bina etmiştir. Kaynaklarda nakledilen bu haberde, Hz. Muhammed hanımı Hz. Aişe'ye hitaben şöyle demektedir: "Eğer senin kavminin İslam'ı kabulü üzerinden biraz fazla bir zaman geçmiş olsaydı, Kâbe'yi yıkar ve onu İbrahim'in yaptığı temeller üzerinde yeni baştan inşa ederdim."⁵⁸

53. Ezraki, a. g. e., s.160; Diyarbekiri, a. g. e., C.I s.116

54. Belazuri, a. g. e., s.57-58; Ezraki, a. g. e., s.160-164; Hamidullah, İslam Peygamberi, C. I, s.76, Mesudi bu resimlerin sayısının 60 kadar olduğunu ve Hz. İbrahim'in elinde fal okları tutar şeklide, oğlu İsmail'in ise at üstünde insanlara mükafatlar dağıtır şekilde resmedildiğini belirtmektedir (bak. Mesudi, a. g. e., C. II, s.278).

55. Ezraki, a. g. e., s.160-161

56. Yakut, a. g. e., C. IV, s.467

57. Belazuri, a. g. e., s.67-68; Ezraki, a. g. e., s.187-189

58. Ezraki, a. g. e., s.191, 198; İbn Sad, a. g. e., C. I, s.147; İbnü'l-Esir a. g. e., C. IV, b191

Abdullah b. Zübeyr Kâbe'yi yeni baştan inşa ederken, Kureyş'in dışarıda bıraktığı Hıcr'ı binaya dahil etmiş ve Kâbe'ye biri doğuda, diğeri batıda olmak üzere yer seviyesinde iki kapı yaptırmıştır. Bu kapılardan doğudaki girmek, batıdaki çıkmak içindir. Kapılar simetrik olup, 11 zira yüksekliğindedir. Ezraki Kureyş zamanında Kâbe kapısının tek kanatlı olduğunu, İbn Zübeyr'in ise kapıları iki kanatlı yaptırdığını belirtmektedir⁵⁹. Bu yenilemede Kâbe'nin duvarlarının yüksekliği de 9-10 zira artırılarak 27-28 ziraya çıkarılmıştır. Duvarların kalınlığı ise iki zira yapılmıştır. İnşa işi H. 64/M. 683 yılında tamamlanmıştır⁶⁰. Bu yenilemede Kâbe'nin tavanını tutan direklere üç direk daha ilave edilmiştir⁶¹. Bilindiği gibi Kureyş zamanında Kâbe'nin tavanını tutan direk sayısı altıdır. Bu durumda Kâbe'nin içindeki direk sayısı dokuzaya çıkmaktadır. Mesudi naklettiği bir haberde, İbn Zübeyr'in Yemen'den, görenlerin altından yapıldığını zannedebileceği nakışlı, boyalı üç mermer sütun getirttiğini ve bunları Kâbe'de kullandığını belirtmektedir⁶².

Kâbe'yi tahrip eden yangın sırasında üç parçaya ayrılan Hacerü'l Esved özel bir tutkal, ya da gümüş bir halka ile birbirine tutturulmuştur⁶³. Kureyş zamanında yapılan oluk ve çatıya çıkılan iç merdiven de, yerleri değiştirilmeksizin yenilenmiştir⁶⁴. İbn Zübeyr'in ayrıca, Kâbe'nin direklerini altınla yaldızlattığı, kapıların yüzlerini altın levhalarla kaplatıp anahtarlarını da altından yaptırdığı rivayet edilmektedir⁶⁵. Mesudi'nin naklettiği bir habere göre, İbn Zübeyr Kâbe'yi tezyinde kullanmak üzere Yemen'den füseyfesa⁶⁶ da getirtmiştir⁶⁷. Ezraki ve İ. Rifat'ın ifadelerinden füseyfesânun Kâbe'nin çatısında yâni sathını tezyinde kullanıldığı anlaşılmaktadır⁶⁸. Bunlara ilaveten, binanın zemini ve duvarların iç yüzü mermerle kaplanmış ve

59. Belazuri, a. g. e., s.67; Ezraki, a. g. e., s.193; Suyuti, Abdurrahman b. Ebi Bekr, Tarihu'l-Hülefa, Mısır 1952, s.212

60. Ezraki, a. g. e., s.195; Zebidi, a. g. e., C. VI, s.38; Botanuni, Muhammed Lebib, Rihletül-'Hicaziyye, Kahire tarihsiz, s.164

61. Ezraki, a. g. e., s.193

62. Mesudi, a. g. e., C. III s.92

63. Ezraki, a. g. e., s.193; Zebidi, a. g. e., C. VI, s.109'da 1 nolu not

64. Ezraki, a. g. e., s.193-194

65. Belazuri, a. g. e., s.68; Maverdi, a. g. e., s.181; M. Şibli, İslam Tarihi, Asr-ı Saadet (çev. Ö. R. Doğrul), İst. 1928, C. I, s.176

66. Füseyfase: Harç içine serpiştirilmiş cam kırıntlarıyla oluşturulan bir tür mozaik, cam mozaik.

67. Mesudi, a. g. e., C. III, s.92

68. Ezraki, a. g. e., s.278; Sabri, a. g. e., C. I, s.274

Yemen'den getirilen beyaz saydam mermerler, Kâbe'nin içini ışıklandıran tavandaki dört ya da beş adet pencereye yerleştirilmiştir⁶⁹.

İbn Zübeyr'in inşaatta, Yemen'den getirilmiş kireç kullandığı belirtilmektedir⁷⁰. Binanın duvarları tamamen taştan yapılmış, Kureyş zamanında olduğu gibi, duvarda ahşap kullanılmamıştır. Bir rivayete göre, İbn Zübeyr'in inşa ettiği Kâbe'nin duvarlarında 27 sıra taş bulunmaktadır⁷¹. Bu rivayetle, duvar yüksekliğinin 27-28 zira yapıldığı haberini birleştirirsek, duvarların yaklaşık bir zira kalınlığında taşlarla örüldüğünü düşünmek mümkündür.

E) Haccac'ın İnşası

Yezid b. Muaviye'den bir müddet sonra hilafet koltuğuna oturan Abdülmelik b. Mervan da, hilafet makamı için tehlike olmaya devam eden Abdullah b. Zübeyr'i ortadan kaldırmak üzere, Mekke'ye Haccac'ın komutasında bir kuvvet gönderir. Haccac, Kâbe'ye sığınan Abdullah b. Zübeyr'i mancınkla taşa tutar ve öldürür. Kâbe, atılan taşlardan biraz zarar görmüştür. Ufak bir onarıma ihtiyaç duymaktadır. Fakat Haccac onarım yerine Abdullah b. Zübeyr'in yaptırdığı Kâbe'yi değiştirmek ister. Halifeye yazdığı mektupta, İbn Zübeyr'in Kâbe'nin eski ölçülerini ve şeklini bozduğunu belirtir. Neticede Halife Abdülmelik'in de onayı alınarak, İbn Zübeyr'in Kâbe'ye yaptığı ilâveler kaldırılır⁷². H. 74/ M. 693'de gerçekleştirilen bu inşada, Haccac'ın binayı temellerine kadar yıkıp yeniden inşa etmediği, bazı tadilatlarla binayı Kureyş'in yaptırdığı şekle döndürdüğü anlaşılmaktadır⁷³.

Haccac, Hicr'i yeniden binanın dışında bırakarak bu cepheyi Kureyş'in yaptırdığı gibi 6-7 zira içeri çekmiş ve eski temelin dışına Hatım denilen duvarı yeniden yaptırmıştır⁷⁴. Binanın eski yüksekliğini muhafaza etmiş, batı cephesindeki kapıyı kapatmış, doğu cephesindeki kapının eşliğini de biraz yükseğe kaldırmıştır. Doğü kapısının yerden yüksekliğinin dört zira bir karış olduğu rivayet edilmektedir. Kapının boyu kısaltılarak altı zira bir karışa indirilmiştir⁷⁵. Bir haberde, batı cephesindeki kapatılan kapının yerini

69. Ezraki, a. g. e., s.193, 278-279; İbn Haldun, a. g. e., C. II, s.246

70. Ezraki, a. g. e., s.190

71. Ezraki, a. g. e., s.199

72. Belazuri, a. g. e., s.68; Ezraki, a. g. e., s.197-198

73. Ezraki, a. g. e., s.199; İbn Haldun, a. g. e., C. II, s.247; Diyarbekiri, a. g. e., C. I, s.117

74. Belazuri, a. g. e., s.68; Ezraki, a. g. e., s.198

75. Ezraki, a. g. e., s.198; Zebidi, a. g. e., C. VI, s.42; Diyarbekiri, a. g. e., C. I, s.117

dolduran taşlar ile diğer kapının eşiğini yükselten taşların, duvarları oluşturan diğer taşlardan daha güzel ve nakışlı olduğu bildirilmektedir⁷⁶.

Ezraki'nin bildirdiğine göre, Kâbe'nin iki tavanı vardır ve bu iki tavan arasında 8,5 ziralık bir boşluk bulunmaktadır⁷⁷. Bu ikili tavanın kim tarafından yapıldığını tespit etmek zordur. Ancak Haccac'dan sonra Osmanlılar'a gelinceye kadar, Kâbe'nin yeni bir inşa faaliyeti geçirmedini⁷⁸ düşünürsek, bu ikili tavanın Abdullah b. Zübeyr ya da daha kuvvetli bir ihtimalle Haccac zamanında yapılmış olabileceği söylenebilir⁷⁹. Haccac'ın Kâbe'yi inşası konusunu bitirirken, burada bir hususa işaret etmek istiyoruz. İ. Rifat'ın belirttiğine göre, Haccac'dan sonra zaman zaman bazı kişiler tarafından Kâbe'yi Abdullah b. Zübeyr'in yaptırdığı şekle döndürme arzusu dile getirilmiş fakat bu arzular, Kâbe'nin insanların gönüllerindeki heybetini, saygınlığını, kudsiyetini zedeleyebileceği gerekçesiyle reddedilmiştir⁸⁰.

E) Haccac'ın İnşasından Sonra Gerçekleştirilen Tamir ve Tezyin Faaliyetleri

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Kâbe, Haccac'ın inşasından sonra Osmanlı Sultanı IV. Murat'ın inşasına kadar uzun zaman yeni bir inşa faaliyeti görmemiş, bu zaman zarfında bazı ufak tamiratlar, detayla ilgili bazı ilâve ve süslemeler yapılmıştır. Meselâ Emevî Halifesi Velid b. Abdülmelik'in hilafetinde, Kâbe'nin kapısı altın levhalarla kaplanmış, Kâbe'nin oluğu da altından yapılmıştır. Tavanı tutan direkler ile köşelerin iç yüzleri de altınla kaplanmış. Yine aynı halife döneminde, Kâbe'nin duvarları içten kırmızı, beyaz ve yeşil mermerlerle kaplanmış, zemini de mermerle döşenmiştir. Bir haberde, Haccac'ın inşa ettirdiği duvarla, binanın diğer bölümü arasında oluşan çatlağın kireçle kapatıldığı kaydedilmektedir. Bir müddet sonra kapı üzerinde ki altın levhalar incelik yırtılmış, Harun Reşid tarafından yenilenmiştir. Harun Reşid ayrıca, kapı üzerine altın halkalar yaptırmış ve kapıyı altın içine yerleştirmiş firuz taşlarıyla süslemiştir⁸¹.

Abdullah b. Zübeyr zamanında Kâbe'nin sathında kullanılmış füsey-fesâ, H. 200/M. 815 yılından sonra sökülmüş ve yerine pişmiş mermer ve

76. Ezraki, a. g. e., s.200

77. Ezraki, a. g. e., s.278

78. Diyarbakiri, a. g. e., C. I, s.117-118; Sabri, a. g. e., C. I, s.502

79. Haccac zamanında Kâbe'nin damına çıkan merdiven üzerinde iki adet kapı yapıldığını bildiren bir rivayet mevcuttur (bak. Ezraki, a. g. e., s.198). Bu haberle ikili tavan arasında bir ilgi kurmak mümkündür.

80. I. Rifat, Miratü'l-Harameyn, Kahire 1925, C. I, s.273

81. Ezraki, a. g. e., s.199; Rifat, a. g. e., C. I, s.274

kireçle sağlam bir döşeme yapılmıştır⁸². Abbasi halifelerinden Mütevekkil'in de Kâbe'nin içindeki mermer döşemeleri değiştirdiği, Kâbe'nin duvarlarını ve tavanını içten altınla kaplattığı nakledilmektedir⁸³. Emevi, Abbasi ve daha sonraki dönemlerde Kâbe'ye yapılan tamir, tezyin faaliyetlerini burada uzun uzun sayacak değiliz. Bilinen odur ki, Kâbe Osmanlılar'ın eline geçene kadar pek çok kere tezyin edilmiş ve binanın aslını bozmayan bazı ufak onarımlar geçirmiştir. Onarım ve tezyin faaliyetleri daha çok binanın kapısı, tavanı, içi ve örtüsüyle ilgilidir⁸⁴.

11. KABE İLE İLGİLİ BAZI UNSURLAR

A) Hacerü'l-Esved

Hacerü'l-Esved siyah taş anlamına gelmektedir. Bir rivayete göre, bu taş Hz. Adem tarafından Cennet'ten getirilmiştir⁸⁵. Nuh Tufanı sırasında, Allah tarafından semaya alınmış ve sonra tekrar yere iade edilmiştir. Hz. İbrahim tarafından Kâbe duvarına tavafa başlangıç işareti olarak yerleştirilen bu taş, Mekke yakınındaki Ebu Kubeys dağında bulunmuştur⁸⁶.

Hacerü'l Esved yukarıda işaret ettiğimiz gibi, bazılarına göre ilahî kaynaklı kutsal bir taş, bazılarına göre ise bir gök taşı veya volkanik bir bazalt taşıdır⁸⁷. Üstü küçük billurlarla örtülüdür ki, bunlar koyu zemin üstüne serpilmiş küçük feldispat parçalarıdır. Siyaha yakın koyu kırmızı renktedir⁸⁸. Burada, bu güne kadar Hacerü'l Esved'in kimliğini tesbit edecek ilmî bir inceleme, taşın yüklendiği büyük kudsiyet sebebiyle teşebbüs edilemediğini belirtmek isteriz.

82. Ezraki, a. g. e., s.278; Rifat, a. g. e., C. I, s.274

83. Bolazuri, a. g. e., s.69; Ezraki, a. g. e., s.284; Rifat, a. g. e., C. I, s.274

84. Geniş bilgi için bak. Ezraki, a. g. e., s.282-291; Sabri, a. g. e., C. I, s.410-585; Rifat, a. g. e., C. I, s.273-290

85. İbn İshak, a. g. e., s.148; Ezraki, a. g. e., s.259; Ceatani, a. g. e., C. I, s.220-221

86. Daha önce belirttiğimiz gibi Hz. İbrahim oğlu İsmail'den tavafa başlangıç işareti olacak farklı taş getirmesini ister. Hz. İsmail babasının istediği vasıfta bir taş aramaya başlar. Bir rivayete göre, Ebu Kubeys Dağı'nda bulunan Hacerü'l-Esved'i Hz. İsmail'e Cebrail göstermiştir (bak. Taberi, a. g. e., C. I, s.152; İbn İshak, a. g. e., s.148). Bir diğer habere göre, Hacerü'l-Esved "Ey İbrahim ben buradayım, gel beni götür ve Kâbe'ye yerleştir" diye seslenir (bak. M. Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş (çev. İ. S. Sırma), İst. 1981, s.28). Bir başka rivayete göre ise, Ebu Kubeys Dağı kendisinde ki emaneti alması için Hz. İbrahim'e seslenmiştir (İbnü'l-Esir, a. g. e., C. I, s.100). Görüldüğü gibi bu rivayetler Hacerü'l-Esved'e ilahi bir kimlik bir kudsiyet kazandırmaktadır.

87. Çağatay, a. g. e., s.125; P. K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, (çev. S. Tuğ), İst. 1980, C. I, s.151

88. Çağatay, a. g. e., s.125

Hacerü'l Esved yumurta biçiminde yaklaşık 30 cm. çapındadır⁸⁹. Nasır'ı Hüsrev'in ifadesiyle, bir el dört parmak uzunluğunda ve sekiz parmak enliğindedir⁹⁰. İbni Batuta ise Hacerü'l Esved'in bir karış boyunda 2/3 karış eninde olduğunu kaydetmektedir⁹¹.

Hacerü'l Esved daha önce de belirttiğimiz gibi, Kâbe'nin doğu kösesinde yer almaktadır. Kâbe'nin bu köşesi Hacerü'l Esved köşesi diye anılmaktadır. Yerden yaklaşık 1,5 m. yüksekliktedir. N. Çağatay'ın ifadesiyle, yüzü hacılar tarafından devamlı dokunulduğundan oldukça parlaklaşmıştır⁹².

Bu kutsal taşın siyahlığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bir rivayete göre taş önceleri beyazdır, zamanla günahkâr insanların el sürmesi sebebiyle rengi gittikçe kararmıştır⁹³. Bir diğer görüşe göre taş, İslam öncesi dönemde kendisine sürülen kurban kanlarının tesiriyle kararmıştır. Bu görüşü savunanlar kendilerini destekleyen bir haber naklederler. Bu haberde, Abdullah b. Zübeyr zamanında, taşın duvarın içinde kalan kısmının beyaz olduğu bildirilmektedir⁹⁴. Bir başka görüşe göre ise Hacerü'l Esved, Kâbe'nin geçirdiği yangınlar neticesinde siyahlaşmıştır⁹⁵. Bu görüşlerin dışında, taşın siyahlığının bizatihi kendinden, aslından olduğunu düşünmek de mümkündür ve bize göre bu fikir daha tutarlı gözükmektedir.

Hacerü'l Esved, Abdullah b. Zübeyr zamanında vukubulan bir yangın neticesinde üç parçaya ayrılmış ve bu parçalar bir birine lökün denilen bir yapıştırıcı ile yapıştırılmıştır. Bir habere göre ise parçalar birbirine gümüş bir rabita ile bağlanmıştır⁹⁶.

Bu kutsal taş, tarih boyunca birkaç kez saldırıya uğramış hatta bazen yerinden çıkarılıp başka yerlere götürülmüştür. Meselâ rivayetlere göre, Cürhümlüler Mekke'den çıkarılmadan önce Hacerü'l Esved'i yerinden alıp

89. Çağatay, a. g. e., s.125

90. Nasır-ı Hüsrev, Sefername, (çev. A. Tarzi), İst. 1988, s.111

91. İbni Batuta, Muhammed et-Tancı, İbni Batuta Seyahatnamesi (çev. M. Şerif, sad. M. Çevik), İst. 1983, C. I, s.93

92. Çağatay, a. g. e., s.125

93. İbn İshak, a. g. e., s.148; Ezraki, a. g. e., s.257; Hamidullah, İslam Müess..., s.26

94. Hamidullah, İslam Müess..., s.26

95. Ceatani, a. g. e., C. I, s.221

96. Ezraki, a. g. e., s.193; Zebidi, a. g. e., C. VI, s.109'da 1 nolu not. Diyarbekiri, a. g. e., C. I, s.116. belki de bu iki iş birlikte yapılmış yanı taş hem yapıştırıcı ile yapıştırılmış hem de gümüş bir rabita içine alınmış olabilir.

bir süre kendi yanlarında saklamışlardır⁹⁷. H. 317/M. 929 veya 319/931'de, Ebu Tahir Kırmıfı adında biri beraberindekilerle birlikte Mekke'ye girerek Hacerü'l Esved'den bir parça kırmış, sonra taşı yerinden çıkararak önce Kûfe, sonra da Hacer beldesine götürmüştür. Hacerü'l Esved orada 22 veya 28 yıl kadar kalmış, daha sonra Abbasi Halifesi Muktedirbillah taşı, çalanlara 3. 000 dinar fidye vererek satın almış ve kutsal taş Kûfe yoluyla Mekke'ye getirilmiştir. Tekrar yerine konan taş gümüş bir çerçeve içine alınmıştır⁹⁸. H. 413/ M. 1022 tarihinde Mısırlı bir mühlid topuzla Hacerü'l Esved'e saldırmış çatlayan taştan bir takım ufak parçalar dökülmüştür. Kırılan bu parçalar özel bir yapıştırıcı ile tekrar yerlerine yapıştırılmıştır⁹⁹. H. 421/M. 1030'da ise Babî mezhebinde bir İran'lı, Hacerü'l Esved'den bir parça kırmıştır. Bu kutsal taştan küçük bir parçanın Kanuni zamanında İstanbul'a getirildiği de bilinmektedir¹⁰⁰.

B) Kâbe'nin Örtüsü

Rivayetlere göre Kâbe'yi ilk giydiren kişi Yemen meliklerinden Tubba Esad Ebu Kerib el-Himyeri'dir¹⁰¹. Bununla beraber bir başka haberde, Kabe'yi ilk olarak Hz. İsmail'in giydirdiği de rivayet edilmektedir¹⁰². Kaynaklarda geçen haberlerden anlaşıldığına göre, Kâbe sırasıyla deri, yünlü dokuma, Yemen kumaşı, Mısır'da dokunan kibti bezi ve daha sonra da ipekli örtülerle örtülmüştür. Meselâ Cahiliye Çağında Kâbe'nin deri ve yünlü dokuma, Hz. Muhammed zamanında Yemen kumaşı, Hz. Ömer ve Osman zamanında ise kibti bezi ile örtüldüğü bilinmektedir. Emeviler döneminde sonra Kâbe örtüsü sürekli olarak ipekli kumaştan imal edilmeye başlamıştır¹⁰³. Ezraki Kâbe'ye kurban edilen develerin üzerindeki örtülerin Kâbe'nin üzerine örtüldüğünü fazla gelen örtülerin ise Kâbe'nin kasasına konulduğunu bildirmektedir. Bu haberden cahiliye döneminde Kâbe'nin üzerinde birden çok, muhtelif örtüler bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁴. İbn İshak Kureyş'in Kâbe'yi inşasından bahsederken, Kureyşlilerin Kâbe örtüsünün her sene yenilenmesi konusuna birbiriyle yardımlaşıklarını bil-

97. Zebidi, a. g. e., C. VI, s.24

98. Zebidi, a. g. e., C. VI, s.109'da 1 nolu not; Diyarbekiri, a. g. e., C. I, s.118; Çağatay, a. g. e., s.126

99. Zebidi, a. g. e., C. VI, s.109'da 1 nolu not; Çağatay, a. g. e., s.126

100. Çağatay, a. g. e., s.126

101. Ezraki, a. g. e., s.223; Yakut, a. g. e., C. IV, s.465; Diyarbekiri, a. g. e., C. I, s.119

102. Zebidi, a. g. e., C. VI, s.45

103. Belazuri, a. g. e., s.68; Ezraki, a. g. e., s.234; Zebidi, a. g. e., C. VI, s.46

104. Ezraki, a. g. e., s.234

dirmektedir¹⁰⁵. Bir başka haberde ise Kâbe'nin, Hz. Ömer'in hilafeti zamanında üst üste konulan örtüler dolayısıyla yıkılma tehlikesi geçirdiği kaydedilmektedir¹⁰⁶.

Pek çok rivayette, İslamiyetten sonra Kâbe örtüsünün senede bir kez olmak üzere değiştirildiği, Muaviye zamanında örtü değiştirme işinin senede iki kez yapıldığı, Abbasi Halifesi Memun'nun ise bunu üçe çıkardığı nakledilmektedir¹⁰⁷. Ancak, E. Sabri'nin Miratül-Harameyn'de naklettiği bir haberde, Abbasi Halifesi Mehdi'ye, Kâbe'nin üzerinde biriken örtülerin Kâbe'ye zarar vermesinden endişe edildiğinin beyan edildiği ve Mehdi'ninde Kâbe'nin üzerindeki bu eski örtüleri çıkardıktan sonra Kâbe'yi üç yeni örtü ile örttüğü belirtilmektedir¹⁰⁸. Bu farklı rivayetlerden Kâbe'nin örtülmesi konusunda zaman zaman farklı uygulamalara gidildiği sonucunu çıkarmak mümkündür.

İslamiyetin ilk yıllarında Kâbe örtüsünün Aşure Günü (Muharrem'in 10. günü) değiştirildiği zikredilmektedir¹⁰⁹. Bunun yanında bazen Recep ve diğer aylarda da örtü değiştirildiği vakidir. Daha sonraki dönemlerde ise eski örtü her yıl Zilkade'nin 25'inde veya 28'inde kaldırılır, Kâbe muvakkaten yere iki metre mesafeye kadar indirilen beyaz bir örtü ile örtülür, haccın nihayetinde de Kâbe'ye yeni örtü giydirilirdi¹¹⁰.

Kâbe'ye örtülen örtüler genel olarak beyaz, yeşil, kırmızı ve siyah renkte olmuştur. Son zamanlarda siyah örtü Kâbe'ye giydirilen yegâne örtü rengi olarak kalmıştır¹¹¹. Örtüler, Kâbe duvarının zeminindeki şazarvanda bulunan halkalara bağlanmaktadır¹¹². Örtü üzerinde genellikle dinî muhtevalı yazılarla, birtakım şekil ve motifler yer almıştır¹¹³.

105. İbn İshak, a. g. e., s.170

106. A. J. Wensinck, "Kâbe" İslam Ansiklopedisi, İst. 1977, C. VI, s.9

107. Ezraki, a. g. e., s.237; Zebidi, a. g. e., C. VI, s.47

108. Sabri, a. g. e., C. I, s.637

109. Ezraki, a. g. e., s.235

110. Wensinck, a. g. m., s. 6, 9

111. Ezraki, a. g. e., s.234, 237; Diyarbekiri, a. g. e., C. I, s.119; Zebidi, a. g. e., C. VI, s.47; Nasır-ı Hüsrev, a. g. e., s.114

112. Wensinck, a. g. m., s.6

113. İbn Cübery, Muhammed b. Ahmed, Rihle, Bağdat 1937, s.61; İbn Batuta, a. g. e., C. I, s.93; Wensinck, a. g. m., s.6

111. BAZI SEYYAHLARIN KÂBE İLE İLGİLİ TESPİTLERİ

Şimdi Osmanlı öncesi dönemde yaklaşık bir-iki asır aralıklarla Kâbe'yi ziyaret eden üç ayrı seyyahın Kâbe ile ilgili tespitlerini aktarmak istiyoruz.

A) Nasır-ı Hüsrev'in Tespitleri¹¹⁴

H. V/M. XI. asrın ortalarında vefat eden Nasır'ı Hüsrev'in Kâbe ile ilgili tespitleri şöyledir. "Kâbe 30x16 Kulaç¹¹⁵ boyutlarında bir yapıdır. Uzun cephe, kuzey-güney istikametinde uzanmaktadır. Kapısı doğudadır. Hacerü'l-Esved köşede büyük bir taşta oturtulmuştur. Öyle ki, orta boylu bir adam ayakta durursa tam göğsünün hizasına gelmektedir. Bu taş bir el dört parmak uzunluğunda sekiz parmak enliliğinde olup, yuvarlak bir forma sahiptir (111)¹¹⁶ Hacerü'l-Esved'den Kâbe'nin kapısına kadar 4 kulaçlık bir mesafe vardır. Kapı yerden 4 zira yüksekliktedir. Orta boylu bir adam kapı eşiğine yetişebilir. Tahtadan bir merdiven yapmışlardır. Bu merdiven ihtiyaç hasıl olunca, kapının önüne getirilir ve bununla Kâbe'ye girilir. Saç ağacından yapılmış kapının yüksekliği 6.5 ziradır. Kapı iki kanatlıdır. Her bir kanadın genişliği 1 küsur zira olup, iki kanadın toplam genişliği 3.5 ziradır. Kapının üstüne, yükseğe yazılar yazılmıştır. Kapı gümüş dairelerle bezenmiş, nakış ve oymalarla süslenmiştir. Üzerine altın ve gümüşle Kur'an'dan, Âli İmrañ suresinin 96. ayeti¹¹⁷ yazılmıştır. Kapının her kanadına iki gümüş halka mihlanmıştır. Altta iki küçük gümüş halka daha vardı ki, bunlara kilit geçirilmiştir(112).

Kâbe duvarının kalınlığı 6 karıştır. Binanın zemini beyaz mermerle döşenmiştir. Kâbe'nin içinde dükkana benzer üç küçük hücre vardır. Tavanı tutan direkler sac ağacından olup, çoğu dört köşeli, yalnız bir tanesi yuvarlaktır. Binanın içinde, kuzey tarafında, yere yatırılmış uzunca kırmızı mermer bir levha vardır. Bu mermer levha üzerinde Hz. Muhammed'in namaz kıldığı söylenmektedir. Kâbe'nin duvarları içten, tamamen renkli mermer levhalarla kaplanmıştır. Binanın içinde, batı tarafında 6 tane gümüşten yapılmış mihrab vardır. Bunlar mihrablarla duvara mihlanmıştır. Bu mihrabların her biri bir adam boyunda olup, altın ve gümüşle bezenmiştir.

114. Nasır-ı Hüsrev'in tespitleri için tam künyesini 90 nolu notta zikrettiğimiz Sefername adlı eserine bakınız.

115. Nasır-ı Hüsrev'in verdiği bu ölçüler Kâbe ile ilgili bilgilerimiz ışığında tutarlı gözükmemektedir.

116. Alıntılar parantez içinde gösterilen sayfalardan yapılmıştır.

117. Bu ayetin Türkçe anlamı şöyledir "Doğrusu insanlar için konulan ilk mabed şüphesiz ki, Mekke'de bulunan çok mübarek ve bütün alemlere hidayet olan beyttir".

Kâbe'nin dört duvarı içten, tavana kadar oymalarla, nakışlarla bezenmiş ve duvar yüzeyinin pek çok yeri altınla kaplanmıştır. Her köşede iki tahta parçası, gümüş çivilerle duvara mihlanmıştır. Bu tahtalar Nuh'un gemisinin tahtalarındandır(113).

Kâbe'nin kapısından girilince sağ köşede, 3x3 zira boyutlarında bir yer vardı ki, burada bir merdiven bulunmaktadır. Bununla Kâbe'nin damına çıkılır. Merdiven üzerinde bir kanatlı, gümüş kaplı bir kapı vardır. Ona Babür-Rahme derler. Kilidi de gümüştedir. Dama çıkılınca aşağıya doğru dam kapısı gibi açılan bir ikinci kapı daha vardır ki, bu kapının iki yüzüne de gümüş kaplanmıştır. Kâbe'nin tavanı tahtadandır. Tavanın yüzü ipekli kumaşlarla örtülmüştür. Kâbe'nin ön duvarının iç yüzünde tahtaların üstünde altınla yazılmış bir kitâbe vardır. Bu kitabede, Mekke'yi Abba-soğulları halifelerinden zapteden Mısır sultanının adı geçmektedir. O sultan el-Aziz Lidinillah'dır. Ayrıca, Kâbe'nin duvarlarında, birbirine karşı duran, gümüş çivilerle mihlanmış dört tane büyük levha daha vardır ki, bu levhaların her birinde, o levhaları yollayan Mısır sultanlarının adları yazılıdır. Direklerin arasına üç gümüş kandil asılmıştır. Kâbe'nin arka tarafı yani kapının bulunduğu cephenin karşısı içten Yemen mermerleri ile kaplıdır. Binanın dört köşesinde dört penceresi vardır. Pencerele camlıdır. Kâbe'nin içi bunlarla aydınlanmaktadır. Oluk, güney¹¹⁸ tarafında ve ortadadır. Oluğun uzunluğu 3 zira olup, baştan başa altınla yazılıdır(114).

Kâbe'nin kuzey tarafında biraz dışında, bir buçuk zira yüksekliğinde her iki başı Kâbe'nin köşelerine yakın olmak üzere yarım daire şeklinde bir duvar yapılmıştır. Bu duvarla Kâbe'nin duvarı arasında 15 ziralık bir mesafe vardır. Buraya Hıcr derler. Hıcr'ı sınırlayan duvar ile Hıcr'ın zemini renkli ve nakışlı mermerlerle döşenmiştir. Kâbe'nin olduğundan akan su Hıcr'a dökülür. Oluğun altına mihrab şeklinde yeşil bir taş konmuştur ki, oluktan akan su bu taşın üzerine düşer¹¹⁵.

Kâbe'ye örtülen örtü beyazdır. Örtü üzerinde 1 zira eninde iki kuşak vardır. İki kuşağın arası tahminen 10 ziradır. Bu iki kuşağın aşağısında ve yukarısında kalan kısımlar da tahminen o kadardır. Örtünün dört yanına renkli pek çok mihrab şekli dokunmuştur. Bu mihrab şekilleri üzerine altın sırmalarla nakışlar yapılmıştır. Her cephede ortadaki büyük yandakiler küçük olmak üzere üç, dört cephede ise toplam 12 mihrab şekli vardır¹¹⁵.

118. Oluk Kâbe'nin güney değil, kuzey-batı cephesindedir. Nitekim Nasır-ı Hüsrev de bir başka yerde bunu doğrulamaktadır (bak. s.115). Burada müellif ya da mütercime ait bir hata söz konusudur. Sefername'nin aslına göremediğimizden yanlışın kime ait olduğunu belirleyemedik.

B) İbn Cübeyr'in Tespitleri¹¹⁹

Şimdide H. VI/M. XII. asrın sonları ile H. VII/M. XIII. asrın başlarında yaşayan İbn Cübeyr'in tespitlerini dinleyelim.

"Kâbe'nin ebatları Hacerü'l-Esved köşesinden Irak köşesine 54 karış, Irak köşesinden Şam köşesine 48 karış, Şam köşesinden Yemen köşesine 54 karış, Yemen köşesinden Hacerü'l-Esved köşesine ise 48 karıştır(63), Hacerü'l-Esved'in bulunduğu köşe ile Yemen köşesi arasındaki cephenin yüksekliği 29, diğer cephelerini ise 28 ziradır. Bu bir ziralık yükseklik farkı çatıda birikecek suyun oluğa doğru akmasını temin içindir (59). Hacerü'l-Esved'in yerden yüksekliği 6 karıştır. Hıcr dairesinin çevresi 40 adım yani 120 karıştır. Hıcr'ı çevreleyen duvarın uçları ile Kâbe arasında 6 ziralık iki açıklık mevcuttur(63). Hıcr duvarı mermerdendir. Duvarın yüksekliği 5,5, genişliği ise 4,5 karıştır(64). Irak köşesi ile Hacerü'l-Esved köşesini birleştiren duvarda bulunan kapı, Hacerü'l-Esved köşesine 10 karış daha yakındır. Kapı yerden 11,5 karış yükseklikte ve 13x8 karış ebatlarında olup, gümüşle tezyin edilmiştir. Üzerindeki süsleme çok güzeldir. Kapının üzerinde saf altından iki karış genişlikte bir levha ve gümüşten yapılmış iki büyük halka mevcuttur. Kilit bu halkalara asılıdır. Kapı doğuya bakmaktadır. Üzerinde bulunduğu duvarın kalınlığı ise 5 karıştır(60).

Beyt'in zemini alacalı mermerle döşenmiştir. Duvarların iç yüzleri de aynı cins mermerle kaplıdır. Sac ağacından üç direk tavanı tutmaktadır. Beyt'in içten yarısından yukarısı güzel, altın yaldızlı gümüş süslemelidir. Bu süsleme dört cephede de mevcuttur. Beyt'in tavanı renkli ipekten kumaşla kaplanmıştır. Kâbe dıştan yeşil ipekle örtülüdür. Örtü pamuk iple yere bağlıdır. İpek örtünün yukarı kısmında yine ipekten kırmızı bir band vardır. Bu band üzerinde Kur'an'ın Âl-i İmran süresinin 96. ayeti ile İmam Nasır Lidinillah'ın adı yazılıdır. Bu bandın genişliği üç zira olup, Kâbe'nin dört cephesini dolanmaktadır. Band üzerinde ayrıca mihrab şekilleriyle Allah'ı anmayı ve bu örtüyü Kâbe'ye koymayı emreden mezkur Abbasi Halifesi Nasır'a dua etmeyi tavsiye eden yazılar mevcuttur. Bu yazılar iki büyük cephede 18 satır, diğer iki cephede ise 16 satır olmak üzere dört cephede toplam 34 satırdan oluşmaktadır(61).

Beyt'in tavanında 5 ışıklandırma yeri vardır. Bu ışıklıklara güzel, nakışlı Irak camı yerleştirilmiştir. Işıklıklardan biri tavanın ortasında, diğerleri ise köşelerde bulunmaktadır. Beytin içinde Hacerü'l-Esved'in bu-

119. İbn Cübeyr'in tespitleri için 113 nolu notta zikrettiğimiz Rihle isimli eserine bakınız.

lunduğu köşenin yanında, içinde mushaflar bulunan iki sandık durmaktadır. Yine beytin içinde, Irak köşesinin sağ tarafında ise Babü'r-Rahme adlı bir kapı mevcuttur. Bu kapıdan merdivenle kabenin üstüne çatıya çıkılır(62)."

C) İbn Batuta'nın Tespitleri¹²⁰

Büyük Arap seyyahı İbn Batuta'nın tespitleri de şöyledir: "Kâbe'nin boyutları Irak köşesinden Hacerü'l-Esved köşesine kadar 54 karış, Irak köşesinden Şam köşesine kadar ise 48 karıştır. Bu duvarların karşısındaki duvarlarda aynı ölçülerdedir. Kâbe'nin yüksekliği üç taraftan 28 zira, Hacerü'l-Esved köşesi ile Yemen köşesini birleştiren cephede ise 29 ziradır. Hıcr duvarı dıştan 120 karıştır. Bina gayet sert bir taştan yapılmıştır. Kâbe kapısı Hacerü'l-Esved köşesi ile Irak köşesini birleştiren duvar üzerinde bulunmaktadır. Kapı ile Hacerü'l-Esved arası 10 karıştır. Kapının yerden yüksekliği 1,5,¹²¹ uzunluğu 13, genişliği ise 8 karıştır. Kapı, sanatkârane gümüş levhalarla kaplı olup, üzerinde bulunduğu duvarın kalınlığı 5 karıştır. Ayrıca, kapının kanatları ile eşiği simli levhalarla tezyin edilmiştir. Kapı üzerinde gümüşten mamül iki büyük köprücük vardır ki, kilit bunlara asılmıştır(92).

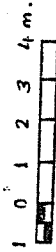
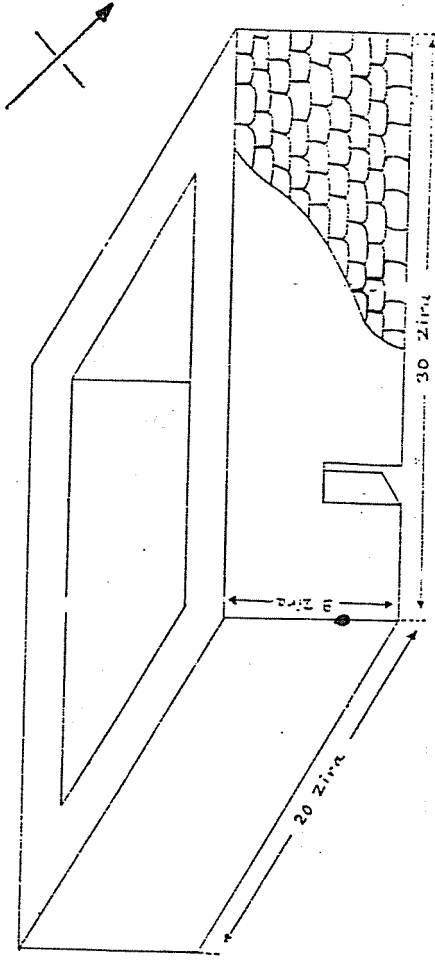
Hacerü'l-Esved yerden 6 karış yüksekliktedir. Taşın boyu 1, eni ise 2/3 karıştır. Birbirine yapışık 4 parçadan mürekkep olup, gümüş bir rabıta içine alınmıştır(93).

Kâbe'nini iç zemini ve duvarları alaca mermerle döşenmiştir. Sac ağaçından yapılmış üç direk tavanı tutmaktadır. Direkler arası 4 adımdır (93). Tahtadan, basamakları ve ayakları olan minbere benzer bir kürsü ayaklarındaki makaralar vasıtasıyla hareket ettirilerek Kâbe'nin kapısına getirilir. Bu merdiven yardımıyla Kâbe'ye girilir(92).

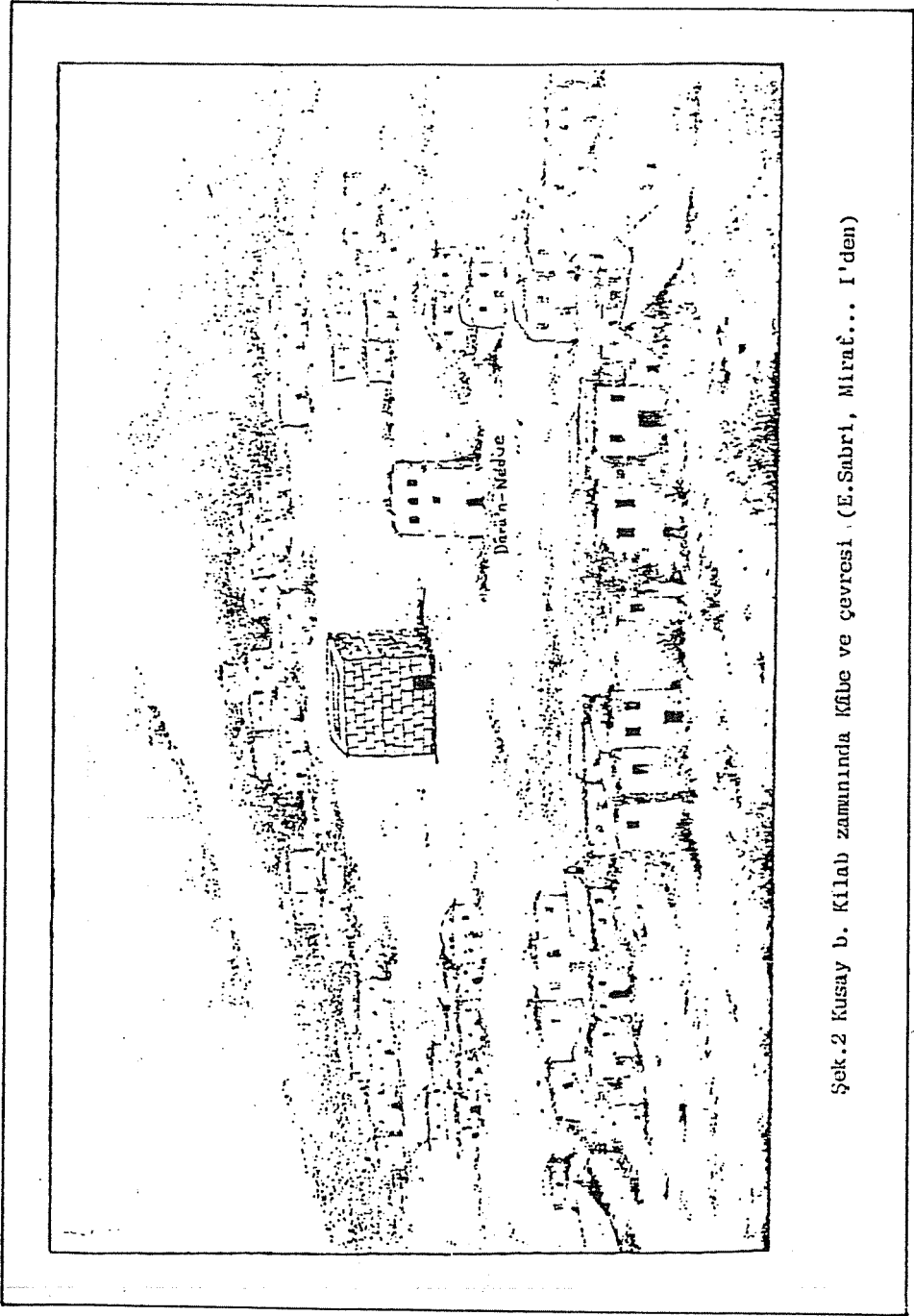
Altın oluk, altından yapılmış olup, suyu Hıcr sahasına akmaktadır. Bir karış genişliğindeki bu oluk, duvardan iki karış dışarı çıkmıştır. Kabe'nin örtüsü ipekten mamül ve beyaz harflerle yazılmış yazıları muhtevidir. Örtü yere kadar tüm binayı örtmektedir."(93)

120. İbn Batuta'nın tespitleri için de 91 nolu notta zikrettiğimiz İbn Batuta Seyahatnamesi adlı eserine bakınız.

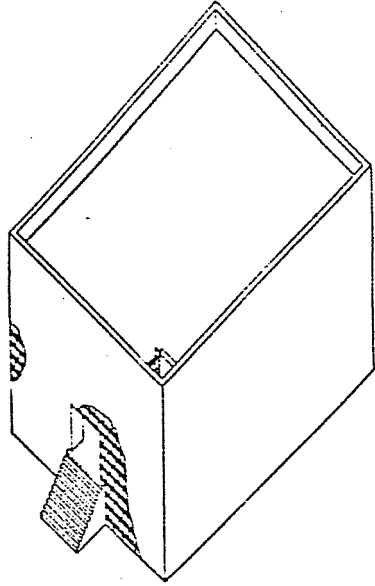
121. İbn Cubeyr ile İbn Batuta'nın Kâbe tasvirleri pek çok noktada biri birini doğrulamaktadır. Ancak İbn Cubeyr kapı eşiğinin yerden yüksekliğini 11,5 karış olarak verirken, İbn Batuta bu yüksekliğin 1,5 zira olduğunu kaydetmektedir. Burada da kime ait olduğunu belirleyemediğimiz bir hatanın söz konusu olduğunu düşünüyoruz.

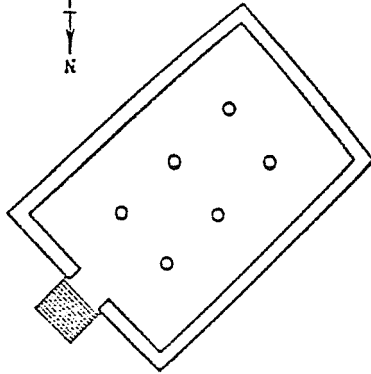
Şek.1 Hz. İbrahim tarafından inşa edilen Kâbe (Y.Can, 1993)

Şek.2 Kusay b. Kilab zamanında Kûbe ve çevresi (E.Sabri, Miraç... I'den)

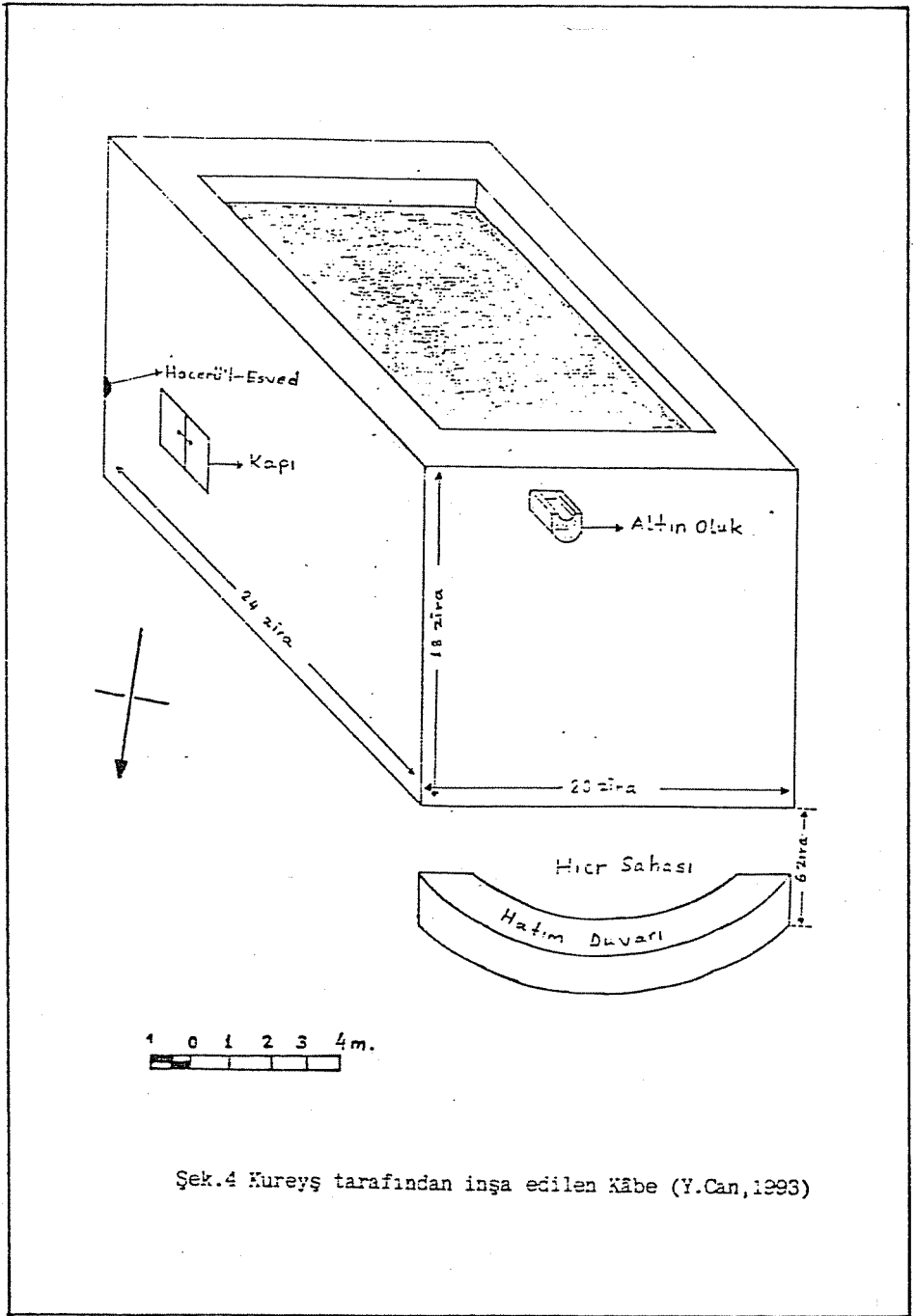

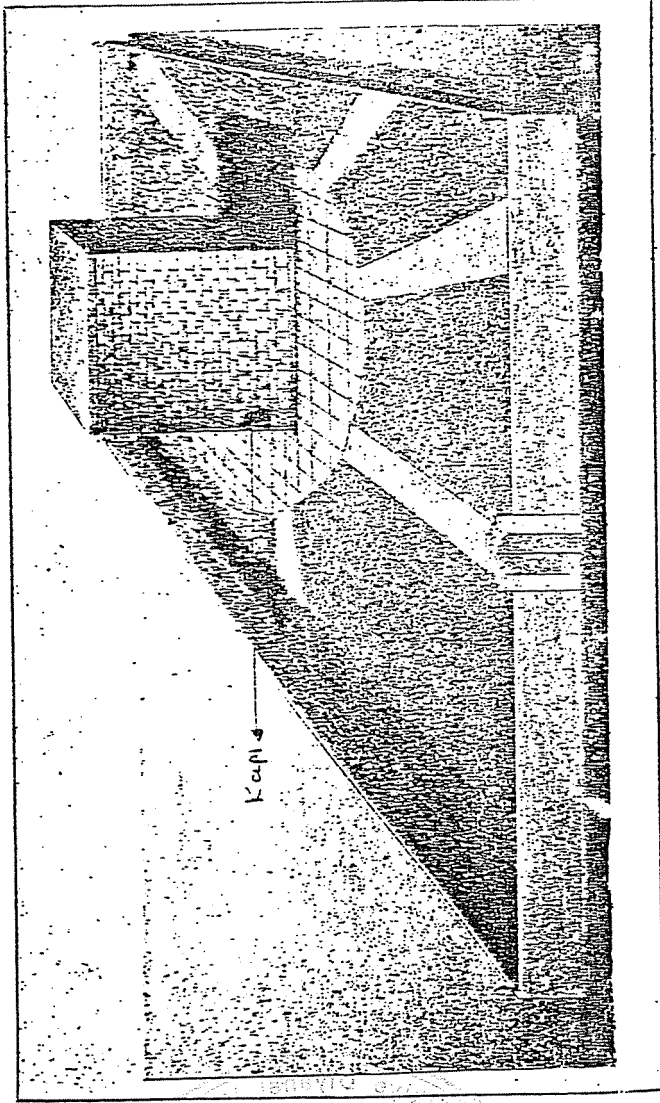
↓
N

0 5 10 15 20 Cubits (Zira)

Şek.3 M. 608 yılında Kureys tarafından yeniden inşa edilen Kâbe
(K.A.C. Creswell, Early Muslim Architecture I'den)

Şek. 5 Hz. Ömer zamanında Kâbe ve Mescid-i Harâm (F. Sabri, Mirat... I' den.)

